

MOSŲA
STEBESENA R. ADALGIZ

**AUKŠTOJO MOKSLO
PRIEINAMUMAS: AR
SKIRTINGO SES
VAIKAMS SUDAROME
LYGIAŠ GALIMYBES
ĮGYTI IŠSILAVINIMĄ**

TURINYS

2.1. Duomenys ir metodai	7
2.2. Lygios galimybės bendrojo ugdymo etape	9
2.3. Lygios galimybės priėmimo į aukštąsias mokyklas etape	18
2.4. Lygios galimybės studijų procese ir darbo rinkoje	22
Apibendrinimas	25
Rekomendacijos	28

Tikslas užtikrinti lygias galimybes siekti aukštojo išsilavinimo įtvirtintas 17-osios Vyriausybės programoje ir ES komunikatuose¹²³. Šioje teminėje dalyje keliamas klausimas, koku mastu Lietuvos bendrojo ugdymo ir aukštojo mokslo sistemos sudaro lygias galimybes įgyti aukštąjį išsilavinimą, nepriklausomai nuo socioekonominio moksleivių statuso (toliau – SES) ir vertinama, kokios priemonės gali prisidėti prie pasiekimų atotrūkio mažinimo bendrojo ugdymo etape.

SES – santykinė padėtis socialinėje sistemoje, apibrėžiama pagal galimybes naudoti ar kontroliuoti visuomenėje vertinamus išteklius, tokius kaip turtas, galia ar statusas¹²⁴. Beveik visi atlikti tyrimai patvirtina, kad SES yra vienas iš svarbiausių moksleivių pasiekimus lemiančių veiksnių, todėl suvaldyti jo įtaką ypač svarbu siekiant pakelti bendrą šalies moksleivių pasiekimų lygį. Galima išskirti tris viena kitą papildančias SES įtakos aiškinimų grupes, akcentuojančias skirtingo tipo išteklius: ekonominius, kultūrinius ir socialinius. Pavyzdžiui, didesni finansiniai ištekliai sudaro galimybes mokymuisi skirti atskirą, susikaupti leidžiančią erdvę ir samdyti korepetitorius¹²⁵, kultūriniai – gilinti vaikų žinias laisvalaikio¹²⁶, o socialiniai¹²⁷ – rasti tinkamą pagalbą susidūrus su mokymosi sunkumais. Pažymėtina, kad šeimos SES itin svarbus pasiekimams aukšto išsivystymo lygio šalyse, geban-

čiose visose mokyklose užtikrinti geras mokymosi sąlygas.

Lygios galimybės (angl. *equity*), remiantis EK suformuluota apibrėžtimi, apima ne tik formalią galimybių lygybę, bet ir socialinio teisingumo aspektą. Pagal šią apibrėžtį lygias galimybes galima nusakyti kaip vertinant pagal galimybes, prieinamumą, sąlygas ir rezultatus vienodą naudojimosi švietimo ir mokymo paslaugomis mastą¹²⁸.

Užtikrinti lygias galimybes įgyti išsilavinimą svarbu ir dėl moralinių, ir dėl pragmatinių, ekonominių priežasčių. Žvelgiant iš moralinės perspektyvos, gauti galimybę tobulinti savo gebėjimus, leidžiančius visavertiškai dalyvauti visuomenės gyvenime, yra žmogaus teisė. Žvelgiant iš ekonominės perspektyvos, galimybių lygybė leidžia optimaliai paskirstyti žmogiškuosius išteklius ir maksimaliai realizuoti talentus. Be to, išsilavinę piliečiai sumoka daugiau mokesčių, dėl jų patiriama mažiau socialinės bei sveikatos apsaugos ir viešosios tvarkos užtikrinimo išlaidų¹²⁹. Taigi nors lygioms galimybėms užtikrinti skirtos politikos priemonės dažnai yra brangios, jos atsipirka.

Pirmame šio skyriaus poskyryje pristatomi analizei naudojami duomenys ir metodai, o 2.2.–2.4. poskyriuose – jos rezultatai. Siekiant suteikti vienodas galimybes įgyti aukštąjį išsilavinimą svarbu užtikrinti lygias galimybes ankstyvesnė-

¹²³ Lietuvos švietimo strategija 2013–2020, p. 44; LR Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“, 2016 m. gruodžio 13 d., p. 72; Bucharest Communiqué: Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area, 2012, p. 1; London Communiqué: Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world, 2007, p. 5.

¹²⁴ Mueller, Ch. W., Parcel, T. L. (1981) Measures of socioeconomic status: Alternatives and recommendations. *Child Development*, 52(1), 13–30, 14–18.

¹²⁵ Plačiau apie ekonominio kapitalo įtaką žr. Becker, G., Tomes, N. (1979) An equilibrium theory of the distribution of income and intergenerational mobility. *Journal of Political Economy*, 87(6), 1153–1189.

¹²⁶ Plačiau apie kultūrinio kapitalo įtaką žr. Bourdieu, P. (1977) Cultural reproduction and social reproduction. In J. Karabel, & A. H. Halsey (Eds.), *Power and ideology in education* (p. 487–511). New York: Oxford University.

¹²⁷ Plačiau apie socialinio kapitalo įtaką žr. Coleman, J. S. (2000) Social capital in the creation of human capital. In *Knowledge and social capital*, p. 17–41.

¹²⁸ European Commission (2000), *Efficiency and equity in European education and training systems*, p. 2.

¹²⁹ Levin, B. (2003) *Approaches to Equity in Policy for Lifelong Learning*, p. 6.

se švietimo grandyse, bendrojo ugdymo ir profesinėse mokyklose. Todėl antroje dalyje pristatomas skirtingo SES moksleivių pasiekimų atotrūkis ir vertinamos sąlygos, galinčios padėti jį sumažinti. Antras svarbus slenkstis siekiant įgyti aukštąjį išsilavinimą – priėmimo procesas. Todėl trečioje skyriaus dalyje pristatomi galimybių tęsti mokymąsi AM, įstoti į skirtingo pobūdžio aukštąsias mokyklas ir programas skirtumai. Galiausiai svarbu

užtikrinti, kad įstoję žemo SES moksleiviai turėtų tokias pačias sąlygas sėkmingai baigti studijas. Tad 2.4. poskyryje pristatomas bakalauro studijų baigimo dažnis. Taip pat apžvelgiama, koku mastu įgytas aukštasis išsilavinimas žemo ir aukštesnio SES moksleiviams suteikia galimybes (ir motyvaciją) integruotis darbo rinkoje ir siekti aukštesnio (magistro) išsilavinimo laipsnio. Skyriaus pabaigoje pateikiamos išvados ir rekomendacijos.

2.1. Duomenys ir metodai

2.2.1. skyrelyje naudojami 2015 m. PISA penkiolikmečių tyrimo Lietuvos duomenys. Į jo imtį pateko 6525 moksleiviai iš 311 mokyklų. SES ir kitų veiksnių įtakos pasiekimams įvertiams apskaičiuoti buvo naudojami hierarchiniai (mokyklos ir asmens lygmenų) mišraus poveikio regresijos modeliai¹³⁰. Sudarant pirmą modelį įtraukiami tik pagrindiniai kintamieji, o antrą – ir papildomi bei kontroliniai kintamieji.

Pagrindiniai modelio kintamieji:

1. **Pasiekimai** – gamtamokslio raštingumo testo rezultatai. Tyrimo PISA pasiekimų skalė buvo sudaryta taip, kad rezultatų vidurkis (pagrindinės tiriamos srities skalės įdiegimo metais) EBPO šalyse būtų 500 taškų, o vidutinis standartinis nuokrypis – 100 taškų. 30 taškų yra prilyginami vienerių mokslo metų mokymosi rezultatams¹³¹.
2. **Žemas moksleivių SES** – žemo SES moksleiviais laikomi 20 proc. moksleivių, kurių PISA SES indeksas žemiausias¹³². PISA SES indeksu matuojamas moksleivio šeimos statusas pagal trijų tipų išteklius: ekonominius, socialinius ir kultūrinius. Jį sudarant atsižvelgiama į aukščiausių tėvų įgytą išsilavinimo lygį, padėtį darbo rinkoje ir turimą

nuosavybę, apimančią ne tik materialinį turtą, bet ir edukacinius išteklius, pvz., knygas¹³³.

Papildomi ir kontroliniai kintamieji: gimtoji kalba, testo pateikimo kalba, bendramokslių SES¹³⁴, probleminio elgesio paplitimas¹³⁵ ir popamokinės veiklos prieinamumas mokykloje¹³⁶, mokytojų išsilavinimas¹³⁷, vidutinis mokyklos klasių dydis. Įvardyti kintamieji išskirti vadovaujantis 2015 m PISA duomenų analize ir akademiniiais bei viešosios politikos tyrimais. Jų poveikio mechanizmai plačiau pristatomi drauge su analizės rezultatais.

Nuo 2.2.2. iki 2.4. poskyrio naudojami administraciniai ŠVIS duomenys, įskaitant duomenis, kurių pirminiai šaltiniai yra kiti registrai (pvz., „Sodra“). Analizė atliekama pasitelkiant aprašomąją statistiką.

Mažų pajamų šeimų moksleiviais, abiturientais, absolventais šiuose poskyriuose laikomi finansinę ir kitokią socialinę paramą (pvz., nemokamus pietus) gavę moksleiviai. Socialinė parama skiriama mokiniams, kurių šeimos nariams tenkančios vidutinės pajamos yra mažesnės nei 1,5 valstybės remiamų pajamų (toliau – VRP, šiuo metu 183 Eur), o kai kuriais savivaldybės nustatytais atvejais – 2 VRP (šiuo metu 244 Eur).

¹³⁰ Šis metodas pasirinktas atsižvelgiant į hierarchinę duomenų struktūrą ir mažą stebėjimų skaičių dalyje mokyklų. Konstantos ir SES poveikio poveikis modeliuojamas kaip atsitiktinis mokykloms, o likusieji – kaip fiksuoti.

¹³¹ World Bank Group: Education, PISA 2015, prieiga internete: <file:///C:/Users/Indr%C4%97%20Pusevait%C4%97/Downloads/117585-PISA-2015-ECA.pdf>

¹³² Atliekant analizę buvo sudaryti alternatyvūs modeliai, kuriuose kaip žemo SES riba pasirinkta 15–30 proc.; jų rezultatai reikšmingai nesiskyrė.

¹³³ PISA 2015 Technical Report, 2017, p. 339.

¹³⁴ Matuojamas kaip žemo SES moksleivių dalis mokykloje.

¹³⁵ Matuojamas pagal PISA sudaromą moksleivių elgsenos indeksą. Indekso reikšmė priklauso nuo to, kaip mokyklų vadovai įvertino nepateisinamo pamokų praleidimo dažnį, alkoholio ir narkotikų vartojimą, pabėgimų paplitimą, pagarbą mokytojams mokykloje.

¹³⁶ Matuojamas kaip mokyklos siūlomų kūrybinio pobūdžio būrelių skaičius.

¹³⁷ Matuojamas kaip magistro laipsnį įgijusių mokytojų dalis.

Pristatant egzaminų laikymo ir priėmimo rezultatus naudojami 2011–2012 m. Lietuvoje 8 klasėje besimokiusių asmenų duomenys. Jų šeimų pajamos nustatomos pagal tai, ar paramą gavo būtent 8 klasėje¹³⁸. Pristatant bakalauro studijų baigimo, studijų tąsos ir integracijos darbo rinkoje rodiklius naudojami duomenys asmenų, 2012 m. įgijusių brandos atestatą ir tais pačiais metais įstojusių į AM. Kadangi patikimų duomenų apie šių asmenų socialinį remtinumą 8 klasėje nėra, jų šeimų pajamos nustatomos pagal tai, ar paramą gavo 12 klasėje.

Pagrindiniai ŠVIS duomenų apribojimai:

1. Duomenys neleidžia išskirti moksleivių iš kitais atžvilgiais, ne pajamų, žemo SES šeimų: tų moksleivių, kurių tėvai yra įgiję ypač žemą išsilavinimą ir (arba) užima ypač žemą padėtį darbo rinkoje.
2. Socialinę paramą gauna tik moksleiviai, kurių tėvai ar globėjai išreiškė pageidavimą ją gauti. Todėl naudojamas požymis gali neleisti identifikuoti visų iš mažų pajamų šeimų kilusių asmenų.
3. Duomenys neleidžia atsakyti į klausimus apie prioritetų skirtumus: kokia dalis mažų pajamų ir likusių šeimų moksleivių siekė įgyti brandos atestatą, planavo laikyti VBE, dalyvavo priėmimo į AM, kokias programas rinkosi¹³⁹, kokio pobūdžio darbui teikė prioritetą.
4. Pakankamai ilgos duomenų laiko eilutės, kurios leistų stebėti tų pačių asmenų kelią nuo pagrindinio ugdymo iki aukštųjų mokyklų baigimo ir perėjimo į darbo rinką šiuo metu dar neprieinamos. Todėl nuo 2.2. poskyrio iki 2.3. ir 2.4. poskyrių naudojami skirtingų kartų moksleivių duomenys.

¹³⁸ 8 klasė pasirinkta todėl, kad 14–16 m. amžiaus laikotarpis literatūroje išskiriamas kaip itin svarbus asmenybės formavimosi procese, ir todėl, kad su ja baigiasi privalomasis ugdymas.

¹³⁹ Nors priėmimo duomenis kaupia LAMA BPO, šiuo metu jie nėra susieti su kitais ŠVIS kaupiamais duomenimis.

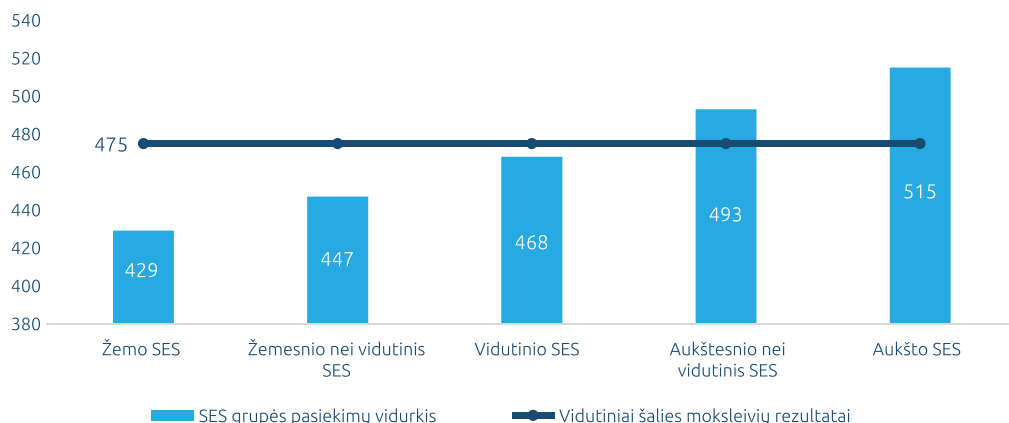
2.2. Lygios galimybės bendrojo ugdymo etape

Pirmame šios dalies skyrelyje pristatoma penkiolikmečių pasiekimų skirtumų analizė. Pirmiausia pateikiami žemo SES ir likusių moksleivių pasiekimų skirtumai šalies ir mokyklų lygmeniu (t. y. tarp moksleivių, lankančių tas pačias mokyklas). Tuomet pristatomos ir tikrinamos hipotezės apie mokymosi sąlygas, kurios galėtų ne tik padidinti visų moksleivių pasiekimus, bet ir sumažinti pasiekimų atotrūkį tarp žemo SES ir likusių moksleivių. Antrame skyrelyje pristatomas tolesnis moksleivių kelias bendrojo ugdymo sistemoje: kokio tipo mokyklas (profesinio ar bendrojo ugdymo) renkasi mažų pajamų šeimų ir kiti moksleiviai, kaip dažnai jas baigia ir su kokiais egzaminų rezultatais jas palieka.

2.2.1. Penkiolikmečių pasiekimų skirtumai ir jiems įtakos turintys veiksniai

2015 m. PISA gamtamokslio raštingumo testą atlikusių Lietuvos moksleivių rezultatų vidurkis siekė 475 ir atsiliko nuo EBPO šalių vidurkio. Žemo SES ir likusių moksleivių pasiekimai smarkiai skyrėsi. Aukšto SES moksleiviai surinko vidutiniškai 515 taškų, taigi lenkė EBPO šalių vidurkį ir pagal pasiekimų lygį buvo panašiausi į vidutinius Pietų Korėjos (516 taškų, 11 vieta iš 69) ir Kinijos (518, 10 vieta) moksleivius. Žemo SES moksleiviai surinko vidutiniškai 429 taškus, taigi pagal pasiekimų lygį buvo panašiausi į moksleivius valstybių, pagal šį rodiklį užėmusių 49 ir 50 vietas: Moldovos (428) ir Albanijos (427)¹⁴⁰. Lyginant skirtingo SES Lietuvos moksleivių grupes tarpusavyje, žemo SES 15-mečių moksleivių pasiekimai nuo šalies vidurkio atsiliko 46 taškais arba 1,5 mokslo metų, o nuo aukšto SES – 86 taškais arba 2,8 metų (61 pav.)¹⁴¹.

61 pav. Vidutiniai 15-mečių gamtamokslio raštingumo testų rezultatai pagal SES. Kiekvienai SES kategorijai priskirta 20 proc. apklausoje dalyvavusių moksleivių

Duomenys: PISA, 2015 m. Skaičiavimai: MOSTA

¹⁴⁰ Nacionalinis egzaminų centras, Tarptautinis penkiolikmečių tyrimas OECD PISA 2015 m. Ataskaita, 2016, p. 29.

¹⁴¹ Pažymėtina, kad PISA testą laiko 15-mečiai. Skirtingose šalyse testo laikymo metu besimokydami jie jau būna praleidę skirtingą metų skaičių, o tai turi įtakos rezultatams.

Tose pačiose mokyklose besimokančių žemo SES moksleivių rezultatai nuo bendramokslių skiriasi 24 taškais arba –0,8 metų (1 lentelė, 1 modelis), o tai yra perpus mažiau, nei lyginant šalies mastu. Be to, SES poveikio mastas skirtingose mokyklose buvo nevienodas. Ketvirtadalyje mokyklų, kuriose SES įtaka didžiausia, žemo SES šeimų moksleiviai nuo kitų atsiliko 27 taškais ir daugiau; ketvirtadalyje mokyklų, kuriose SES įtaka mažiausia – 19 taškų ir mažiau. Kitose 50 proc. mokyklų žemiausio SES ir likusių moksleivių pasiekimų skirtumai svyravo tarp 19 ir 27 taškų. Tai skatina kelti klausimą, kuo ypatingos mokyklos, kuriose pasiekimų atotrūkis mažesnis, kitaip tariant, kokios mokyklos sąlygos lemia mažesnį pasiekimų atotrūkį.

Akademinių literatūros ir viešosios politikos tyrimų apžvalga leidžia išskirti keturias mokyklos sąlygas, kurios gali turėti teigiamos įtakos visų moksleivių pasiekimams ir ypač padėti žemo SES moksleiviams (todėl gali būti ypač veiksmingos siekiant sumažinti pasiekimų atotrūkį). Tai šios sąlygos: mažesnis probleminio moksleivių elgesio paplitimas, mažesnės klasės, geresni mokytojai ir didesnis popamokinės veiklos prieinamumas.

1. Mažas probleminio elgesio paplitimas mokykloje. Pastebima, kad nors probleminis bendramokslių elgesys neigiamai veikia visų moksleivių pasiekimus, žemo SES šeimų moksleiviams jo įtaka neproporcingai didelė. Mažesnis žemo SES moksleivių atsparumas neigiamai bendramokslių įtakai aiškinamas men-

kesne socialine parama šeimoje ir kaimynystėje. Pavyzdžiui, pastebima, kad žemo SES moksleiviai dažniau gyvena didelio nusikalstamumo rajonuose, o su finansiniais sunkumais susiduriantys jų tėvai bendravimui skiria mažiau laiko¹⁴². Jei žemo SES moksleivius probleminio elgesio paplitimas neigiamai veikia stipriau, šio elgesio pašalinimas ypač prisidėtų prie jų pasiekimų gerinimo, taigi ir padėtų mažinti žemo SES moksleivių pasiekimų atotrūkį. Atsižvelgiant į tai keliamos dvi hipotezės:

- H1.1. Didesnis probleminio elgesio paplitimas tarp bendramokslių turi neigiamos įtakos moksleivių pasiekimams.
- H1.2. Neigiama probleminio bendramokslių elgesio paplitimo įtaka stipriau pasireiškia žemo SES moksleivių pasiekimams.

Lietuvoje probleminio bendramokslių elgesio paplitimas turi neigiamos įtakos moksleivių pasiekimams. Lietuvos mokyklose, kuriose buvo labiau¹⁴³ paplitęs probleminis elgesys, pasiekimai buvo 12 taškų mažesni arba atsiliko 0,5 metų (15 lentelė, 2 modelis, H1.1 paremiama).

Vis dėlto neigiamos įtakos mastas žemo ir aukštesnio SES moksleiviams reikšmingai nesiskiria (SES ir probleminio moksleivių elgesio sąveikos koeficientas statistiškai nereikšmingas, todėl H1.2 nėra paremiama).

2. Mažesnės klasės. Tyrimų, skirtų ryšiui tarp klasės dydžio ir moksleivių pasiekimų nustatyti, rezultatai prieštaringi. Dalis jų teikia paramą intuityviam supratimui, kad mažesnėse klasėse moksleivių

¹⁴² Hopson, L. M., Lee, E. (2011) Mitigating the effect of family poverty on academic and behavioral outcomes: The role of school climate in middle and high school. *Children and Youth Services Review*, 33(11): 2221–2229.

¹⁴³ Vienu standartiniu nuokrypiu.

pasiekimai turėtų būti aukštesni, nes jose mokytojai gali skirti daugiau laiko kiekvienam mokiniui, tylesnė aplinka leidžia geriau susikaupti. Vis dėlto dalies tyrimų rezultatai neatskleidžia jokio arba atskleidžia neigiamą ryšį.

Vienas iš galimų „klasės dydžio galvosūkio“ paaiškinimų susijęs su moksleivių sudėtimi pagal gebėjimus. Vadovaujantis juo, didinant klases sumažėja individualių konsultacijų laikas, kurį mokytojai skiria menkesnių gebėjimų, su sunkumais susiduriantiems moksleiviams, tačiau gabesniems moksleiviams skiriamas laikas nebūtinai kinta. Todėl mažesnės klasės turi teigiamą įtaką grupėms, kurioms mokykloje tipiška sekasi prasčiau (tarp jų – žemo SES moksleiviams), ir drauge mažina pasiekimų atotrūkį tarp žemo ir aukšto SES moksleivių¹⁴⁴. Atsižvelgiant į tai keliamos dvi hipotezės:

- H2.1. Mažesnės klasės turi teigiamos įtakos moksleivių pasiekimams.
- H2.2. Teigiama mažesnių klasių įtaka stipriau pasireiškia žemo SES moksleivių pasiekimams.

Lietuvoje teigiama mažesnių klasių įtaka nepastebima. Kuo mažesnės klasės, tuo prastesni jų moksleivių rezultatai. Mokyklų, kuriose klasės mažiausios (sudaromos vidutiniškai iki 18 vaikų), moksleivių rezultatai, palyginti su moksleiviais mokyklų, kuriose klasės didžiausios, atsiliko 57 taškais (H2.1 neparemiama, todėl reikia atmesti ir H2.1). Šio ryšio nereikėtų vertinti vien kaip priežastinio. Mokyklos, kurioms būdingos itin mažos klasės, susiduria su papildomais iššūkiais, kuriuos tiksliai kontroliuoti atliekant tyri-

mus ypač sudėtinga (pvz., jos yra ypač rečiau apgyvendintose vietovėse). Mažesnis moksleivių skaičius klasėse taip pat gali būti ne tik menkų pasiekimų priežastis, bet ir jų pasekmė: geriausiai moksleivius parengiančios mokyklos sulaukia daugiausiai pageidaujančiųjų mokytis.

3. Labiau išsilavinę mokytojai. Bene visuotinai sutariama, kad geri mokytojai – pamatinė sąlyga siekiant aukštesnių moksleivių pasiekimų. Dalyje tyrimų taip pat pastebima, kad geri mokytojai turi didesnę įtaką žemo SES moksleiviams¹⁴⁵. Nors teorinis skirtingo poveikio paaiškinimas nėra išplėtotas, viena iš galimų šio dėsningumo priežasčių – žemo SES tėvai yra mažiau pajėgūs kompetentingos pagalbos stoką klasėje kompensuoti už jos ribų: pavyzdžiui, padėdami vaikams mokytis patys arba samdydami korepetitorius.

Vienas tyrimuose gan plačiai taikomų būdų matuoti mokytojų kokybę – magistro arba aukštesnį laipsnį įgijusių mokytojų dalis mokykloje.¹⁴⁶ Atsižvelgiant į tai keliamos dvi hipotezės:

- H3.1. Labiau išsilavinę mokytojai turi teigiamos įtakos moksleivių pasiekimams.
- H3.2. Teigiama labiau išsilavinusių mokytojų įtaka stipriau pasireiškia žemo SES moksleivių pasiekimams.

Lietuvoje labiau išsilavinę mokytojai turi teigiamos įtakos moksleivių pasiekimams. Lietuvos mokyklų, kuriose didesnę dalį¹⁴⁷ sudaro bent magistro laipsnį įgiję mokytojai, moksleivių pasiekimai aukštesni 5 taškais (H3.1 paremiama).

Teigiamos labiau išsilavinusių moky-

¹⁴⁴ Bosworth, R., Caliendo, F. (2007) Educational production and teacher preferences. *Economics of Education Review*, 26 (4): 487–500.

¹⁴⁵ Goldhaber, D. D., Anthony, E. (2004) National Board Certification successfully identifies effective teachers. Center on Reinventing Public Education, Daniel J. Evans School of Public Affairs, University of Washington.

¹⁴⁶ P vz. Darling-Hammond, Linda (2000), Teacher quality and student achievement, *Education policy analysis archives*

¹⁴⁷ Bendramokslų SES, probleminio elgesio paplitimo ir magistro laipsnį įgijusių mokytojų dalies pokytis atitinka 1 standartinį nuokrypį.

tojų įtakos mastas žemo ir aukštesnio SES moksleiviams reikšmingai nesiskiria (H3.2 neparemiama).

Pažymėtina, kad būdas mokytojų gerumą vertinti pagal jų išsilavinimą pagrįstai kritikuojamas¹⁴⁸. Todėl gali būti, kad dėl ydingo matavimo modelių nustatyta teigiama gerų mokytojų įtaka mažesnė, nei yra iš tiesų. Deja, apklausoje nebuvo duomenų, kurie gerus mokytojus padėtų identifikuoti tiksliau.

4. Didesnis popamokinės veiklos prieinamumas. Galima išskirti du pagrindinius būdus, kuriais popamokinė veikla gali prisidėti prie didesnių moksleivių gebėjimų ir mažesnio pasiekimų atotrūkio. Pirmia, popamokinėmis veiklomis gali būti kompensuojama santykinė mokymosi galimybių stoka, kurią žemo SES moksleiviai, palyginti su kitais bendraamžiais, patiria laisvalaikį leisdami už mokyklos ribų. Antra, mokytojai ir kiti popamokinių veiklų vadovai gali atlikti mentorių, kurių dažnai stinga žemo SES moksleivių artimoje aplinkoje, vaidmenį ir tapti sektiniais pavyzdžiais¹⁴⁹. Atsižvelgiant į tai keliamos dvi hipotezės:

- H4.1. Didesnis popamokinės veiklos prieinamumas turi teigiamos įtakos moksleivių pasiekimams.
- H4.2. Teigiama didesnio popamokinės veiklos prieinamumo įtaka stipriau pasireiškia žemo SES moksleivių pasiekimams.

Lietuvoje didesnis popamokinės veiklos prieinamumas turi teigiamos įtakos moksleivių pasiekimams. Lietuvos mokyklose, kuriose buvo siūloma daugiau kūrybinių būrelių, besimokantys moksleiviai surinko beveik 11 taškų daugiau

(H4.1 paremiama).

Teigiamos būrelių prieinamumo įtakos mastas žemo ir aukštesnio SES moksleiviams reikšmingai nesiskiria (H4.2 neparemiama).

Dėl ypač didelės svarbos aiškinant moksleivių pasiekimus į 2 modelį įtraukti papildomi kintamieji: bendramokslių SES ir priklausymo tautinei mažumai bei testo pateikimo kalbos.

Nustatyta, kad teigiamas aukštesnio bendraklasių SES poveikis Lietuvoje siekia 16 taškų. Literatūroje šis poveikis aiškinamas dvejopai. Viena vertus, bendraklasių SES daro tiesioginę įtaką pasiekimams. Kasdien bendraudami moksleiviai vienas kitam perduoda savo šeimose įgytas socialines normas, nuostatas dėl mokymosi svarbos ir netgi akademines žinias bei įgūdžius, o tai ilgainiui lemia individualius pasiekimus. Žemesnio SES mokyklose paprastai dominuoja mokymuisi mažiau palankios normos ir nuostatos, dėl to papildomai nukenčia moksleivių pasiekimai. Antra vertus, tarp bendraklasių SES ir pasiekimų gali būti netiesioginis ryšys, atsiradęs dėl to, kad su moksleivių SES yra susijusios kitos mokymosi sąlygos. Pavyzdžiui, mokyklos, kuriose mokosi žemesnio SES moksleiviai, paprastai yra mažiau pajėgios surinkti finansinių išteklių, pritraukti gerų mokytojų¹⁵⁰.

Kalbinių mažumų atstovai, testą atlikę gimtąja kalba, surinko 12 taškų mažiau nei moksleiviai, kurių gimtoji kalba lietuvių. Vienas iš galimų paaiškinimų – mokyklos, kuriose mokoma mažumų kalba, sutelktos pietryčių Lietuvoje, su ekonominiais ir socialiniais iššūkiais su-

¹⁴⁸ Rivkin, S. G., Hanushek, E. A., Kain, J. F. (2005) Teachers, schools, and academic achievement. *Econometrica*, 73 (2): 417–458.

¹⁴⁹ Putnam, R. D., *Our Kids: American Dream in Crisis*, 2015, p. 206–256

¹⁵⁰ Plačiau žr. Alegre, M. A., Gerard Ferrer, G. (2010) School regimes and education equity: some insights based on PISA 2006. *British Educational Research Journal*, 36 (3): 433–461.

siduriančioje vietovėje. Kalbinių mažumų atstovai, testą atlikę ne gimtąja kalba, nuo moksleivių, kurių gimtoji kalba yra lietuvių, atsiliko net 32 taškais arba vienais mokslo metais. Gali būti, kad šis

skirtumas atspindi ne tik menkesnį gebėjimą taikyti gamtos mokslų žinias, bet ir kalbinių įgūdžių atotrūkį, menkinantį galimybę suvokti ne gimtąja kalba užduotą klausimą ir suformuluoti atsakymą¹⁵¹.

17 lentelė. Hierarchinės regresijos modelių rezultatai

		1 modelio koeficientai	2 modelio koeficientai
Individualaus lygmens veiksniai	Priklausymas aukštesniam SES (kategorija, su kuria lyginama)		
	Priklausymas žemam SES	-23,7***	-18,6***
	Lietuviai (kategorija, su kuria lyginama)		
	Tautinės mažumos atstovai, testą atlikę gimtąja kalba		-12***
	Tautinės mažumos atstovai, testą atlikę ne gimtąja kalba		-31,5***
Mokyklos lygmens veiksniai	Bendraklasių SES (žemam SES priklausančių moksleivių dalis mokykloje)		-16,2***
	Mažesnis probleminio moksleivių elgesio paplitimas		12***
	Vidutinis klasės dydis 18 moksleivių ir mažiau (kategorija, su kuria lyginama)		
	Vidutinis klasės dydis 23 moksleiviai		22,9***
	Vidutinis klasės dydis 28 moksleiviai		43***
	Vidutinis klasės dydis 33 moksleiviai		57,2***
	Magistro laipsnį įgijusių mokytojų dalis		4,7*
	Kūrybinių būrelių skaičius		10,8*
SES ir mokyklos veiksmų sąveikos	SES ir mažesnis probleminio moksleivių elgesio paplitimas		-3,7
	SES ir kūrybinių būrelių skaičius		-1,4
	SES ir magistro laipsnį įgijusių mokytojų dalis		0,7
	SES ir vidutinis klasės dydis 18 moksleivių (lyginamoji kategorija)		
	SES ir vidutinis klasės dydis 23 moksleiviai		-4
	SES ir vidutinis klasės dydis 28 moksleiviai		0,2
	SES ir vidutinis klasės dydis 33 moksleiviai		-6,3

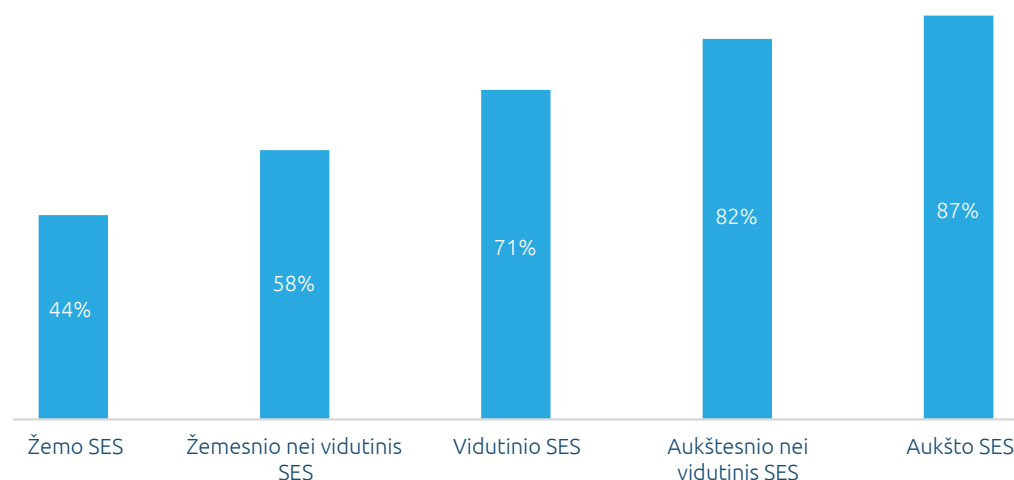
Pastabos: chi statistikos p reikšmingumas. * reikšmingumas – 95 %; ** reikšmingumas – 99 %, *** reikšmingumas – 99,9 %. Paryškinti kintamieji, kurie yra statistiškai reikšmingi, kai p reikšmė mažesnė arba lygi 0,05. Bendramokslių SES, probleminio elgesio paplitimo ir magistro laipsnį įgijusių mokytojų dalies pokytis atitinka 1 standartinį nuokrypį.
Duomenys: PISA, 2015 m. Skaičiavimai: MOSTA

¹⁵¹ Plačiau apie suvokimo apribojimus, atsirandančius mokantis ne gimtąja kalba, žr., pvz. Reardon, S. F., Galindo, C. (2009) The Hispanic-White achievement gap in math and reading in the elementary grades. *American Educational Research Journal*, 46 (3): 853–891.

Šiame skyrelyje aptartas 15-mečių žemo SES ir likusių moksleivių pasiekimų skirtumas. Vadovaujantis PISA duomenimis, ne mažiau skiriasi ir moksleivių planai dėl tolesnio išsilavinimo. Tarp žemo SES moksleivių siekti aukštojo išsilavinimo planuoja 4 iš 10, tarp vidutinio SES – 7 iš 10, o tarp aukšto SES – net 9 iš 10 (62

pav.). Kitame skyrelyje bus pristatoma, kaip tarp 15-mečių išryškėję pasiekimų ir nusiteikimo siekti AM skirtumai atspindi vėlesniuose iš mažų pajamų šeimų kilusių moksleivių išsilavinimo sprendimuose ir egzaminų rezultatuose.

62 pav. Planuojančiųjų siekti aukštojo išsilavinimo dalis pagal SES

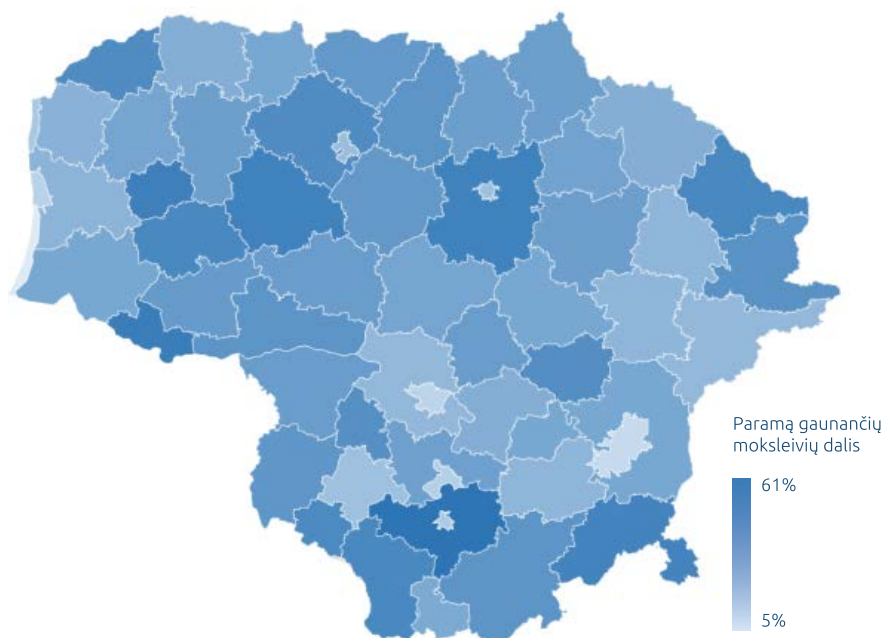
Duomenys: PISA, 2015 m. Skaičiavimai: MOSTA

2.2.2. Mokyklos baigimo ir egzaminų laikymų skirtumai

Pagal tai, kad gavo nemokamą maitinimą ar kitą socialinę paramą, mažų pajamų šeimoms priskirtini 31 proc. visų 2011–2012 m. aštuntoje klasėje besimokiusių asmenų¹⁵². Mažų pajamų šeimų moksleivių koncentracija savivaldybė-

se stipriai svyravo, nuo 5 iki 61 proc., o didžiausia ji buvo mažesniųjų miestų ir pietvakarinio–pietrytinio pasienio savivaldybėse. Pavyzdžiui, trijų didžiausių miestų savivaldybėse paramą gavo 13–17 proc. aštuntokų, o vakarinio pasienio savivaldybėse, nuo Pagėgių iki Šalčininkų (išskyrus Druskininkus) – daugiau nei 40 procentų (63 pav.).

¹⁵² Tuo pačiu metu skurdo rizikos lygis tarp 0–17 m. asmenų siekė 25 proc., 16–19 m. – 28 proc.

63 pav. Paramą gavusių aštuntokų dalis pagal savivaldybes, 2011–2012 m. m.

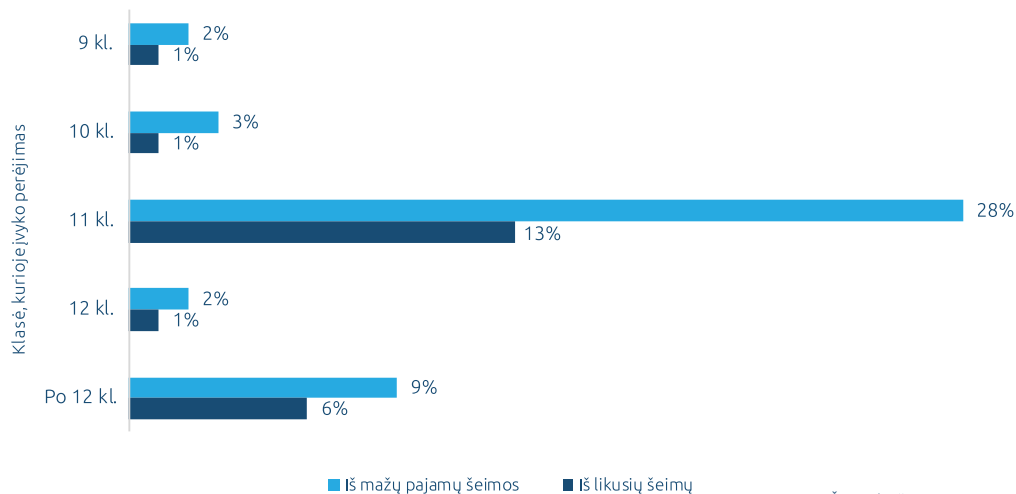
Duomenys: ŠVIS. Skaičiavimai: MOSTA

Po 10 klasės mažų pajamų šeimų moksleiviai dvigubai dažniau perėjo į profesines mokyklas. Tarp visų mažų pajamų šeimų moksleivių nebaigę 12 klasių į profesines mokyklas perėjo 35 proc., o tarp likusių – 16 proc. Daugiausiai jų, atitinkamai 28 ir 13 proc., į profesines mokyklas perėjo po 10 klasės. Tarp dažnesnio perėjimo į profesines mokyklas priežasčių gali būti menkesni pasiekimai ir mažesni šeimos ištekliai, trukdantys ilgiau investuoti į išsilavinimą (64 pav.).

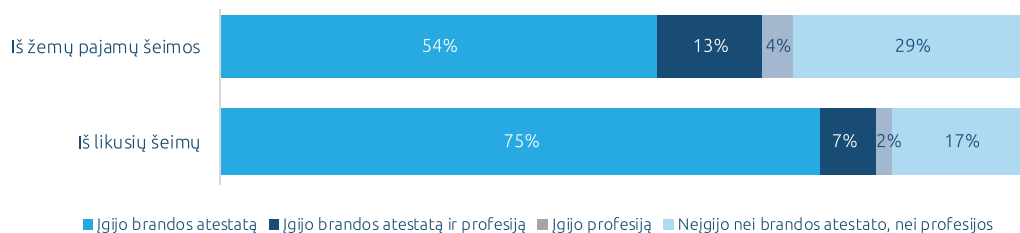
Mažų pajamų šeimų moksleiviai 1,7

karto dažniau neįgyja nei brandos atestato, kuris privalomas norint studijuoti AM, nei profesinės kvalifikacijos. Per penkerius metus po 8 klasės baigimo brandos atestatą Lietuvoje įgijo 67 proc. visų mažų pajamų ir 82 proc. likusių šeimų moksleivių. Moksleivių, kurie per šį laikotarpį neįgijo nei brandos atestato, nei profesinę kvalifikaciją patvirtinančio dokumento, dalis tarp mažų pajamų šeimų siekė 29 proc., o tarp likusių – 17 procentų (65 pav.).

64 pav. Į profesinę mokyklą mokytis pagal bendrojo ugdymo programą perėjusių mokinių dalis tarp 2011–2012 m. m. 8 klasėje buvusių moksleivių

65 pav. 2011–2012 m. m. 8 klasėje buvusių moksleivių pasiskirstymas pagal iki 2016–2017 m. m. pabaigos įgytą pasiekimus patvirtinantį dokumentą

Vien dėl neišlaikytų egzaminų 2016 m. į VF vietas bent kolegijose galėjo pretenduoti 22 proc. visų iš mažų pajamų šeimų kilusių moksleivių. Likusieji moksleiviai pretenduoti negalėjo, nes neišlaikė lietuvių k., užsienio k. ir (arba) matematikos egzaminų. Tarp moksleivių iš likusių šeimų minimalius egzaminų laikymo reikalavimus atitiko dvigubai daugiau – 46 proc. moksleivių.

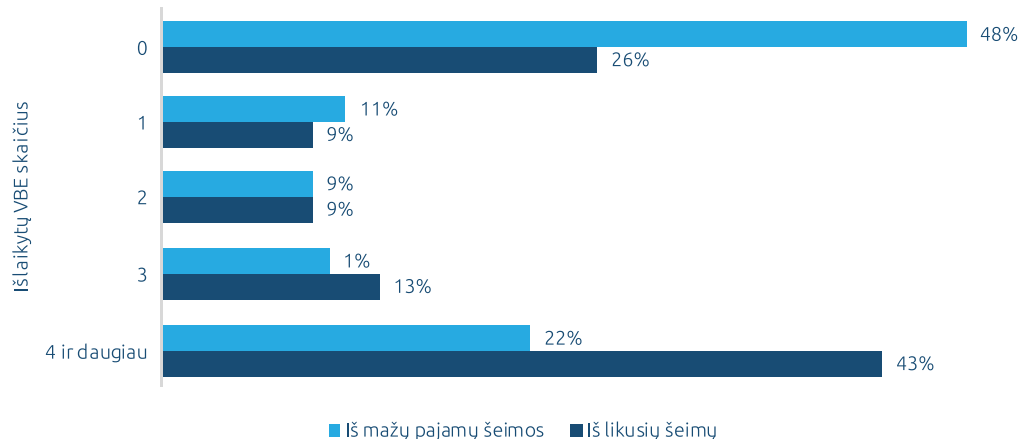
Iš mažų pajamų šeimų kilę moksleiviai dažniausiai neišlaiko nė vieno VBE, o iš didesnių pajamų šeimų kilę moksleiviai išlaiko keturis ir daugiau. Tarp visų mažų pajamų šeimų moksleivių nė vieno egzamino neišlaikiusių dalis siekė 48 proc., o

išlaikiusiųjų keturis (kiek vertinama stojant į AM) ir daugiau – 22 proc. Tarp likusių moksleivių nė vieno egzamino neišlaikė 26 proc., o keturis ir daugiau išlaikė 43 procentai (66 pav.).

Išlaikę VBE iš mažų pajamų šeimų kilę moksleiviai 1,6 karto dažniau vidutiniškai nesurinko nė 36 balų, o 86 ir daugiau balų surinko 3 kartus rečiau. 45 proc. moksleivių, kilusių iš mažų pajamų šeimų ir laikusių bent 1 VBE, egzaminų rezultatų vidurkis nesiekė 36 balų, o vidutiniškai 86 ir daugiau balų surinko 2 proc. Tarp likusių šeimų moksleivių šios dalys siekė atitinkamai 28 proc. ir 6 procentus (67 pav.).

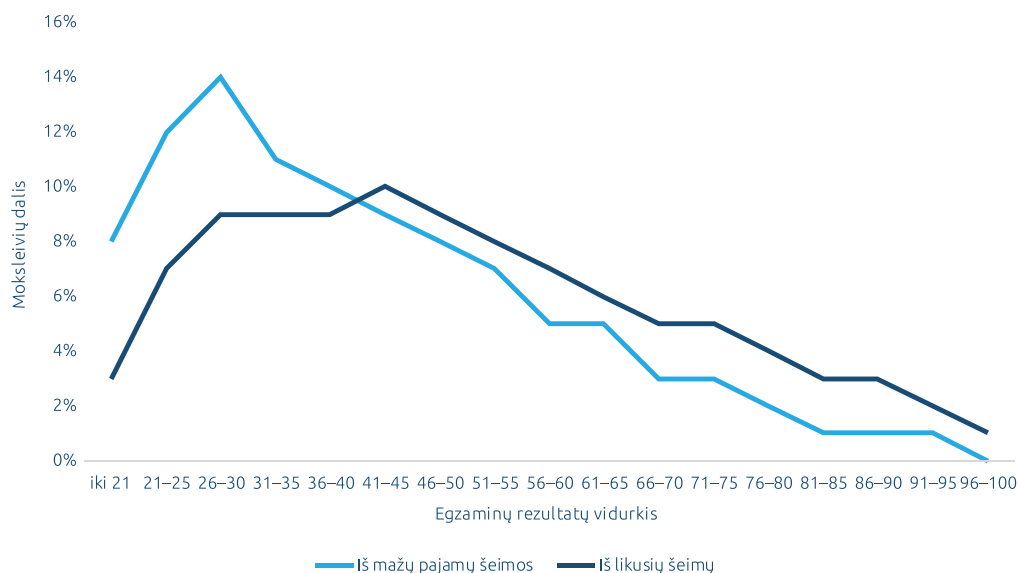

66 pav. 2011–2012 m. m. 8 klasėje buvusių moksleivių pasiskirstymas pagal išlaikytų VBE skaičių

Duomenys: ŠVIS. Skaičiavimai: MOSTA

67 pav. 2011–2012 m. m. 8 klasėje buvusių moksleivių pasiskirstymas pagal vidutinį išlaikytų VBE rezultatą

Duomenys: ŠVIS. Skaičiavimai: MOSTA

Šiame poskyryje pristatyti žemo SES ir likusių moksleivių pasiekimų skirtumai, išryškėjantys bendrojo ir profesinio ugdymo įstaigose. Dėl menkesnių pasiekimų ir (arba) motyvacijos siekti AM mažų

pajamų šeimų moksleiviai vėliau rečiau tęsė studijas AM, o įstoję dažniau studijavo kitokiose mokyklose ir programose. Šie skirtumai pristatomi kitame poskyryje.

2.3. Lygios galimybės priėmimo į aukštąsias mokyklas etape

Šiame poskyryje pristatomi priėmimo rezultatų skirtumai: kaip dažnai mažų pajamų šeimų moksleiviai, palyginti su likusiais, tęsia studijas aukštosiose mokyklose, kaip dažnai studijuoja geriausiuose Lietuvos universitetuose ir kolegijose, valstybės finansuojamose vietose, brangiausiose ir didžiausias pajamas žadančiose studijų programose.

Tarp moksleivių iš mažų pajamų šeimų mokslus AM tęsė perpus (25 procentiniais punktais) mažesnė dalis nei tarp likusiųjų. Mažų pajamų šeimų moksleiviai be pertraukos į Lietuvos aukštąsias mokyklas (VF ir VNF vietas) įstojo 24 proc. atvejų, o likusių šeimų moksleiviai – 50 proc. atvejų (68 pav.).

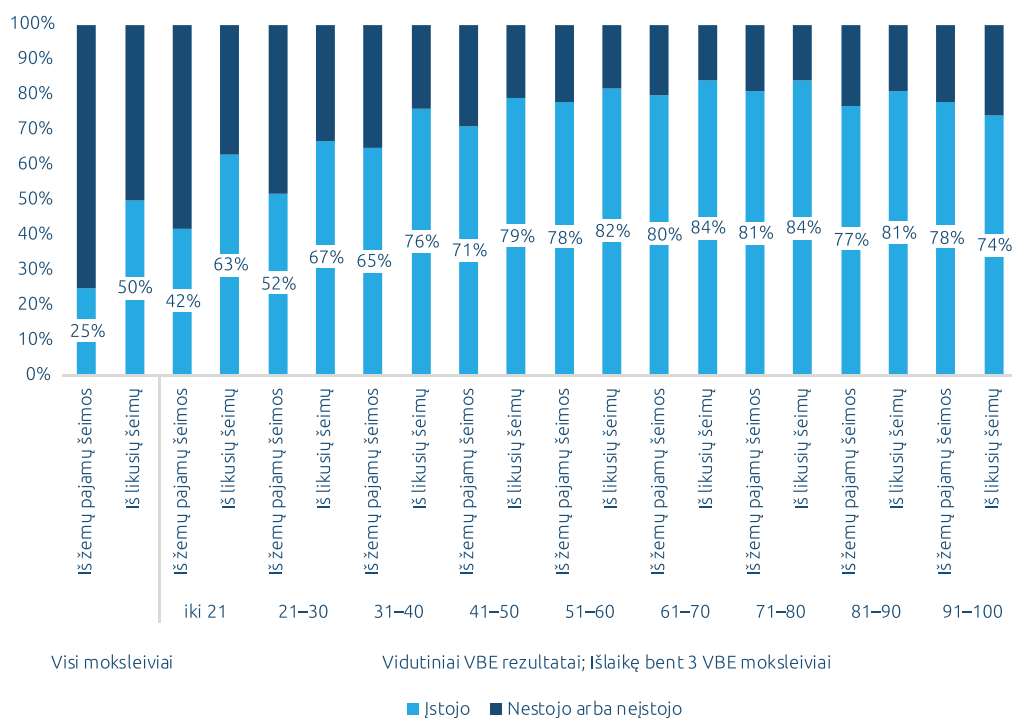
VBE gerai išlaikiusių moksleivių įstojimo į AM dažnis, nepriklausomai nuo SES, buvo panašus. Mažų pajamų šeimų moksleiviai, laikę bent 3 VBE ir vidutiniškai surinkę daugiau nei 70 balų, studijas AM tęsė 75 proc. atvejų, o likusių šeimų moksleiviai – 80 proc. atvejų. Geriausiai,

vidutiniškai daugiau nei 91 balu, VBE išlaikę mažų šeimų pajamų moksleiviai į AM įstojo netgi 4 proc. dažniau nei likusių šeimų moksleiviai.

Kitoms sąlygoms nekintant ir didinant reikalavimus stojantiesiems į AM, moksleivių galimybės darysis dar labiau neproporcingos. 2019 m. įsigalios reikalavimas, kad siekiančiųjų studijuoti kolegijose išlaikytų matematikos, užsienio ir lietuvių kalbų VBE vidurkis siektų 25 balus, o siekiančiųjų studijuoti universitetuose – 40 balų¹⁵³. Remiantis 2016 m. duomenimis, 25 balų kartelę, kuri bus nustatyta stojantiesiems į kolegijas, būtų galėję įveikti 41 proc. visų didesnių pajamų šeimų moksleivių ir perpus mažiau (19 proc.) mažų pajamų šeimų moksleivių. Pavyzdžiui, kartelę stojantiesiems į kolegijas pakėlus iki 40 balų vidurkio, ją įveikti galėtų 33 proc. didesnių pajamų šeimų moksleivių ir beveik tris kartus mažiau (13 proc.) mažų pajamų šeimų moksleivių.

¹⁵³ Plačiau – poskyryje „Priėmimas į aukštąsias mokyklas“.

68 pav. 2011–2012 m. m. 8 klasėje buvusių moksleivių pasiskirstymas pagal vidutinius egzaminų rezultatus ir AM instituciją, į kurią įstojo 2016 m.

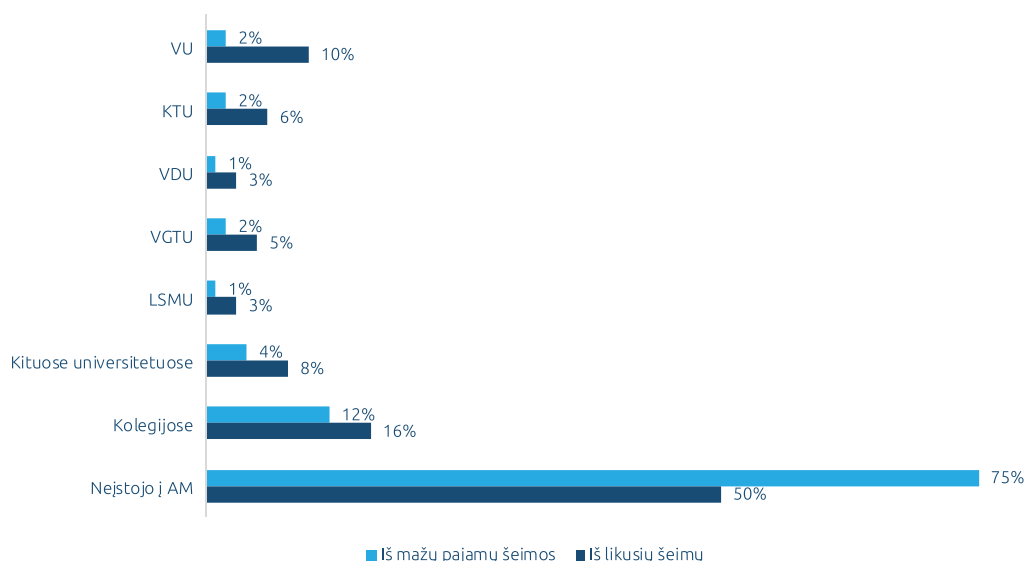
Duomenys: ŠVIS. Skaičiavimai: MOSTA

Moksleiviai iš mažų pajamų šeimų beveik taip pat dažnai kaip likusieji įstojo į kolegijas, tačiau į geriausias QS reitinguojamus universitetus ir LSMU – daugiau nei 3 kartus rečiau. Į kolegijas, vidutiniškai reikalaujančias mažesnių pasiekimų (konkursinių balų), laiko ir finansinių išteklių, tačiau taip pat vidutiniškai žadančias mažesnes pajamas po studijų baigimo, įstojo 12 proc. iš mažų pajamų šeimų kilusių moksleivių ir 16 proc. likusiųjų. Tačiau įstojusiųjų į universitetus

(visus) dalis skyrėsi beveik 3 kartus: į universitetus įstojo 12 proc. mažų pajamų šeimų moksleivių ir 34 proc. likusiųjų.

Į QS reitinguojamus universitetus (VU, KTU, VDU, VGTU) įstojo 8 proc. moksleivių iš mažų pajamų šeimų ir 26 proc. kitų moksleivių. Įstojusiųjų į VU, QS aukščiausiai reitinguojamą Lietuvos universitetą, dalis tarp mažų pajamų moksleivių buvo 5 kartus mažesnė: į jį įstojo 2 proc. mažų pajamų ir 10 proc. likusių šeimų moksleivių (69 pav.).

69 pav. 2011–2012 m. m. 8 klasėje buvusių moksleivių pasiskirstymas pagal mokymosi AM statusą ir instituciją 2016–2017 m. m.

Duomenys: ŠVIS. Skaičiavimai: MOSTA

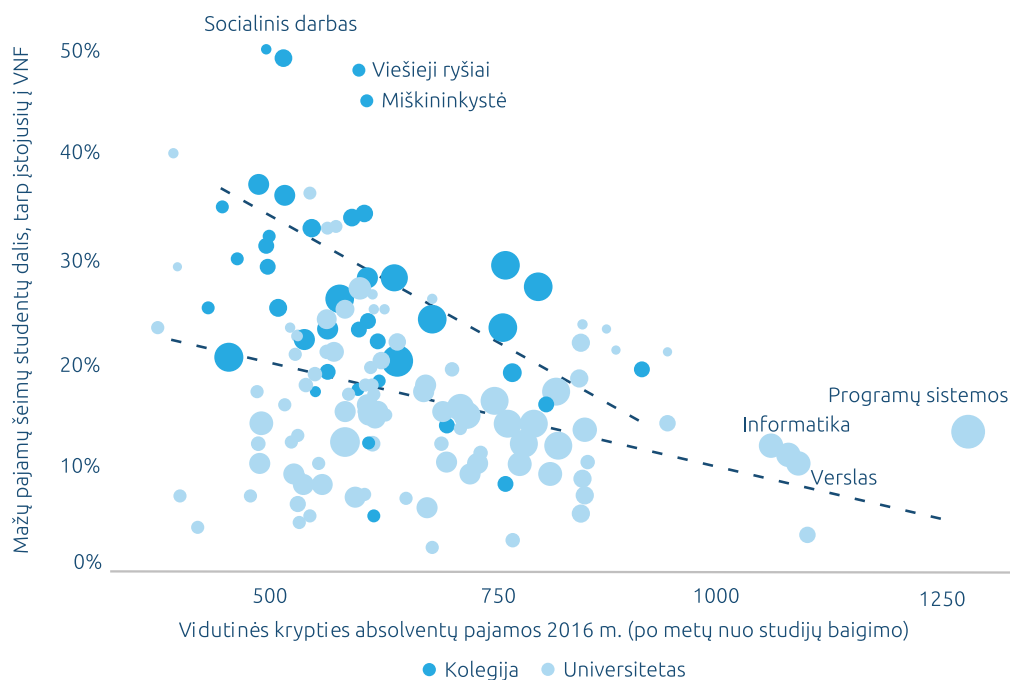
Į AM įstoję mažų pajamų šeimų ir likę moksleiviai telkiasi skirtingų studijų kryptų grupių programose. Iš mažų pajamų šeimų kilę moksleiviai 1,5–2 kartus rečiau studijavo gamtos, gyvybės, istorijos, filosofijos ir kultūros bei matematikos ir kompiuterių mokslo kryptų studijų programose. 1,5–2 kartus dažniau jie įstojo į švietimo ir ugdymo, technologijos studijų kryptų programas.

Iš mažų pajamų šeimų kilę moksleiviai telkėsi programose, kurių absolventai

pirmaisiais metais po studijų baigimo gavo mažesnes pajamas. Pavyzdžiui, universitetinėse medžiagų, polimerų ir tekstilės technologijų studijų programose, kurių absolventai uždirbo vidutiniškai 560 Eur, mažų pajamų šeimų absolventai sudarė trečdalį, o informatikos, informacijos sistemų ir programų sistemų, kurių absolventai praėjus metams po studijų uždirbo daugiau nei 1000 Eur – nuo 11 iki 13 procentų (70 pav.)¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Pažymėtina, kad krypties absolventų pajamos gali būti iš dalies nulemtos ir jų šeimų ekonominio statuso.

70 pav. Studijų kryptys pagal mažų pajamų šeimų moksleivių dalį tarp įstojusiujų 2016 m. (į imtį patenka tik 2011–2012 m. m. 8 klasėje buvę moksleiviai) ir vidutinę norminę studijų kainą

Pastaba: Tos pačios krypties programos universitetuose ir kolegijose vaizduojamos atskirais taškais.
Duomenys: ŠVIS. Skaičiavimai: MOSTA

Pagal į VNF vietas įstojusiujų dalį mažų ir didesnių pajamų šeimų studentai nesiskiria. Tačiau didesni finansiniai suvaržymai gali būti viena priežasčių, dėl kurių žemų pajamų šeimų moksleiviai dažniau studijavo kolegijose. Koleginių studijų, į kurias įstojo pusė visų į AM įstojusiu mažų pajamų šeimų moksleivių ir 30 proc. likusiųjų, vidutinė norminė kaina 2016 m. buvo 1300 Eur¹⁵⁵. O vidutinė norminė universitetinių studijų kaina buvo 2000 Eur.

Šiame poskyryje aptarti mažų pajamų ir likusių šeimų moksleivių skirtumai, išryškėjantys priėmimo į AM metu. Kadangi asmenys iš žemų pajamų šeimų studijas dažniau turi derinti su darbu, jiems gali būti sunkiau studijas baigti. Be to, iš dalies dėl kitokių baigtų AM studijų institucijų ir studijų programų skiriasi jų galimybės baigus bakalauro studijas siekti aukštesnio išsilavinimo ir (arba) integruotis darbo rinkoje. Šie skirtumai pristatomi kitame poskyryje.

¹⁵⁵ Apskaičiuota kaip vidutinė visų į VNF vietas 2016 m. įstojusiu asmenų studijų programų vidutinė norminė kaina.

2.4. Lygios galimybės studijų procese ir darbo rinkoje

Šiame poskyryje pristatoma, kaip dažnai mažų pajamų šeimų ir likę studentai baigia studijas. Taip pat apžvelgiamas jų kelias įgijus bakalauro laipsnį: studijų

tąsos ir sėkmės darbo rinkoje, pajamų ir įsidarbinimo aukštos kvalifikacijos reikalaujančiuose darbuose rodikliai. Pagrindiniai rodikliai pateikiami 18 lentelėje.

18 lentelė. Poskyryje naudojami sėkmės darbo rinkoje rodikliai

Rodiklio pavadinimas	Rodiklio aprašas
Vidutinis atlyginimas	Vidutinių 2016 metų draudžiamųjų mėnesinių asmenų pajamų vidurkis.
Aukštos kvalifikacijos darbus dirbusių asmenų dalis	2016 m. pagal darbdavio registruotą profesijos kodą vadovų, specialistų bei technikų ir jaunesniųjų specialistų pagrindinėms grupėms priskiriamose profesijose dirbusių asmenų dalis. Jei 2016 m. asmuo buvo registruotas keliais skirtingais profesijos kodais, jo profesijos kodu laikomas aukščiausias iš jų.
Kitus žemesnės kvalifikacijos darbus dirbusių asmenų dalis	2016 m. pagal darbdavio registruotą profesijos kodą vadovų, specialistų bei technikų ir jaunesniųjų specialistų pagrindinėms grupėms nepriskiriamose profesijose dirbusių asmenų dalis. Jei 2016 m. asmuo buvo registruotas keliais skirtingais profesijos kodais, jo profesijos kodu laikomas aukščiausias iš jų.

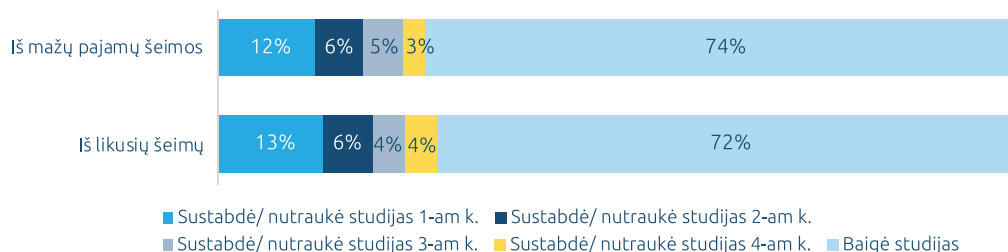
2.4.1. Bakalauro studijų baigimas

Įstojusieji iš žemų pajamų šeimų studijas baigė nerečiau, nei likusieji. Per penkerius metus nuo įstojimo diplomą įgijo 74 proc. visų studentų iš žemų pajamų šeimų ir 72 proc. iš likusiųjų. Vis dėlto, dalies kryptių grupių studijas žemų pajamų šeimų studentai nutraukė dažniau (71 pav.).

Kolegines humanitarinių, informatikos ir technologijų studijas, universitetines technologinių ir informatikos kryptių grupių studijas, kurioms visoms būdingas mažesnis nei vidutinis sėkmingo studijų baigimo dažnis, mažų pajamų šeimų moksleiviai baigė 7–12 proc.

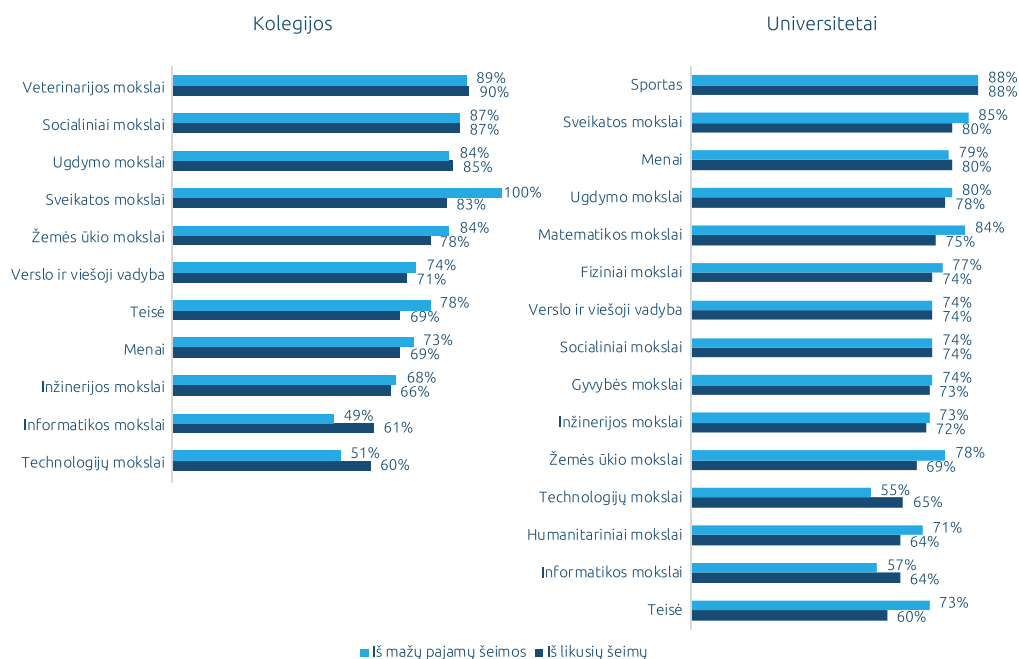
punktų rečiau nei likusieji (72 pav.). Paaiškinti šiuos skirtumus gali ne tik aptartas pasirengimo atotrūkis, bet ir didesnis mažų pajamų šeimų moksleiviams tenkantis darbo už aukštosios mokyklos ribų krūvis. Apklausos „EUROSTUDENT VI“ duomenimis, studentai, nurodę, kad jų šeimos visiškai nepasiturinčios, apmokamam darbui per savaitę skiria vidutiniškai 18 valandų, o nurodę, kad jų šeimos pasiturinčios arba labai pasiturinčios – 9–12 valandų. Nepasiturinčių šeimų studentai taip pat dažniau nurodė, kad studijoms skiriamo laiko kiekį norėtų didinti (su teiginiu sutiko 30 proc. nepasiturinčių ir 20 proc. pasiturinčių šeimų studentų), o darbui – mažinti (24 proc. tarp nepasiturinčių ir 7 proc. pasiturinčių).

71 pav. Diplomą įgijusiųjų dalis nuo visų 2012 m. įstojusių tų pačių metų abiturientų

Pastaba: Sustojimu vadinami atvejai, kai asmuo nebuvo perkeltas į aukštesnį kursą ir negavo studijų diplomo. Aukščiausiu studijų kursu, kurį asmuo pasiekė, laikomas aukščiausias kursas, apie kurį yra įrašas ŠVIS sistemoje.
Duomenys: ŠVIS. Skaičiavimai: MOSTA

72 pav. Aukštojo mokslo diplomą įgijusių studentų dalis nuo visų 2012 m. įstojusių tų pačių metų abiturientų pagal studijų krypčių grupę

Pastaba: Studijų krypčių grupės, į kurias įstojo mažiau nei 10 mažų pajamų šeimų moksleivių, nerodomos.
Duomenys: ŠVIS. Skaičiavimai: MOSTA

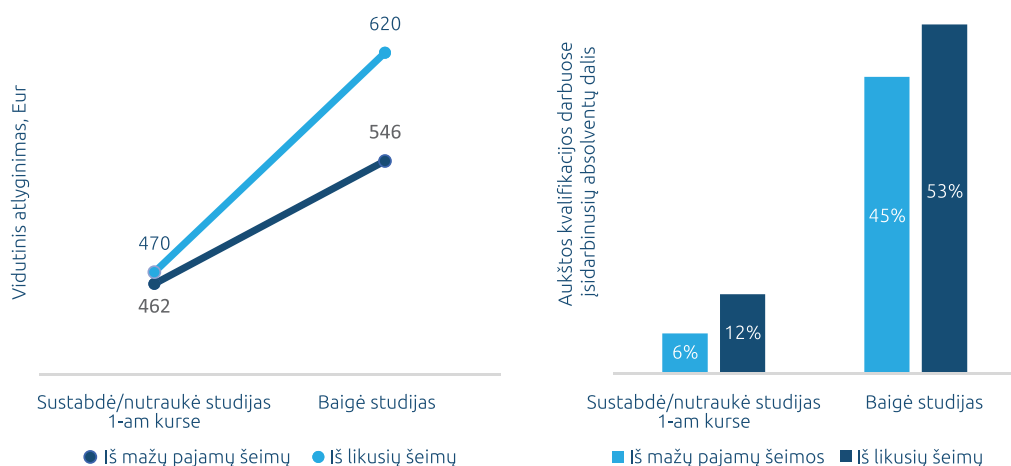
2.4.2. Studijų tęsa ir integracija darbo rinkoje

Studijos aukštojoje mokykloje mažų pajamų šeimų moksleiviams suteikė galimybę geriau integruotis darbo rinkoje, tačiau jų pajamos ir įsidarbinimo aukštos kvalifikacijos darbuose dažnis išliko mažesnis nei absolventų iš likusių šeimų. Vidutinis žemų pajamų šeimų absolventų atlyginimas siekė 546 Eur, taigi buvo 18 proc. didesnis, nei sustojusių pirmame kurse¹⁵⁶. Tačiau palyginus su likusiais, kurių vidutinis atlyginimas siekė 620 Eur, žemų pajamų šeimų absolventai uždirbo 12 proc. mažiau. Šis skirtumas iš dalies paaiškinamas tuo, kad asmenys iš mažų pajamų šeimų dažniau baigė kolegijas, skyrėsi ir programų pasirinkimas. Tas pats programas tose pačiose mokyklose baigę mažų pajamų šeimų absolventai uždirba 6 proc. mažiau nei likusieji. Aukš-

tos kvalifikacijos darbuose įsidarbino 45 proc. iš mažų pajamų šeimų kilusių absolventų, 8 proc. punktais mažiau nei likusiųjų.

Įgiję bakalauro laipsnį mažų pajamų moksleiviai 1,3 karto rečiau tęsia studijas magistrantūroje (74 pav.). Tarp jų studijas tęsė 17 proc., o tarp likusiųjų – 22 proc. Kaip ir kalbant apie sėkmę darbo rinkoje, šį skirtumą galima sieti su tuo, kad absolventai iš mažų pajamų šeimų dažniau baigia kolegijas. Tas pats programas tose pačiose mokyklose baigę absolventai, kilę iš mažų pajamų šeimų, magistro laipsnio siekė taip pat dažnai kaip ir likusieji. Po koleginių studijų baigimo studijas magistrantūroje tęsė 5 proc. iš mažų pajamų šeimų kilusių asmenų (tarp likusiųjų – 7 proc.), o po universitetinių – 31 proc. (tarp likusiųjų – 30 proc.).

73 pav. Absolventų pajamos ir įsidarbinimas aukštos kvalifikacijos darbuose. Į imtį patenka 2012 m. įstoję tų pačių metų abiturientai

Pastaba: Į imtį patenka 2012 m. be pertraukos, po mokyklos baigimo įstoję ir studijas 2015-2016 m. baigę asmenys
Duomenys: ŠVIS. Skaičiavimai: MOSTA

¹⁵⁶ Lyginama su asmenimis, kurie buvo įstoję, tačiau nepasiekė II kurso ir Lietuvoje nebaigė jokių kitų studijų.

Apibendrinimas

VBE gerai išlaikę abiturientai, nepriklausomai nuo šeimos pajamų, į AM įstojo 8 atvejais iš 10. Įstojusieji, taip pat nepriklausomai nuo šeimos pajamų, aukštąjį išsilavinimą įgijo 7 atvejais iš dešimties. Vis dėlto moksleiviai iš mažomis pajamomis disponuojančių šeimų kur kas rečiau įgijo vidurinį išsilavinimą, laikė valstybinius brandos egzaminus (toliau – VBE), be to, juos išlaikė prasčiau. Todėl lyginant moksleivius iš mažas pajamas gaunančių ir likusių šeimų pastebima, kad galimybės įgyti aukštąjį išsilavinimą tarp šių grupių skyrėsi du kartus: iš Lietuvoje 8 klasę lankusių mažomis pajamomis disponuojančių šeimų moksleivių grupės į šalies aukštąsias mokyklas (toliau – AM) Lietuvoje be pertraukos įstojo tik ketvirtadalis, o likusiųjų grupėje – kas antras moksleivis.

Lygios galimybės bendrojo ugdymo etape

Pasirengimo skirtumai išryškėjo dar prieš renkantis egzaminus. Remiantis PISA 2015 m. duomenimis, jau būdami 15 m. žemo SES moksleiviai pagal gamtamokslio raštingumo rezultatus nuo kitų atsiliko 46 taškais arba, kitaip tariant, 1,5 mokslo metų. Netgi lyginant besimokančiuosius tose pačiose mokyklose pastebima, kad žemo SES moksleivių rezultatai buvo 24 taškais, arba 0,8 mokslo metų, žemesni nei bendraamžių.

Baigę 10 klasių mažų pajamų šeimų moksleiviai daugiau nei dvigubai dažniau

perėjo į profesines mokyklas. Vis dėlto kone kas trečias iš 8 klasę lankusių mažų pajamų šeimų moksleivių Lietuvoje taip ir neįgijo nei brandos atestato, nei profesinės kvalifikacijos. O tarp didesnių pajamų šeimų moksleivių tokių buvo ketvirtadalis. Kadangi moksleiviai neįgiję vidurinio išsilavinimo negali siekti aukštojo išsilavinimo, o nekvalifikuotų darbuotojų pasiūla Lietuvoje smarkiai viršija paklausą¹⁵⁷, galima teigti, kad palikus mokyklą šių moksleivių šalyje laukiantis galimybių spektras yra siauras. O rizika, kad šie moksleiviai patys nesugebės įsitvirtinti darbo rinkoje ir žemas ekonominis statusas bus perduodamas iš kartos į kartą – didelė.

Nė vieno VBE neišlaikė net pusė Lietuvoje 8 klasę lankusių moksleivių iš mažų pajamų šeimų, o 4 egzaminus (kiek vertinama stojant į AM) ir daugiau išlaikė vos penktadalis šių moksleivių. Tarp moksleivių iš didesnių pajamų šeimų proporcijos buvo priešingos: nė vieno VBE neišlaikė ketvirtadalis, o 4 egzaminus ir daugiau išlaikė beveik pusė. Tris pretendents į valstybės finansuojamas vietas (toliau – VF) būtinus egzaminus išlaikė ir į VF pretenduoti galėjo ne daugiau nei penktadalis moksleivių, kilusių iš žemų pajamų šeimų. O tarp moksleivių iš likusių šeimų minimalius egzaminų laikymo reikalavimus atitiko dvigubai daugiau – beveik pusė.

Atvejais, kai VBE išlaikė, moksleivių iš mažomis pajamomis disponuojančių šeimų rezultatai vis dėlto buvo prastesni

¹⁵⁷ MOSTA (2018). Žmogiškųjų išteklių būklės ataskaita, p. 61.

nei likusiųjų. Nors vieną VBE išlaikę mažų pajamų šeimų moksleiviai 1,6 karto dažniau nesurinko vidutiniškai 36 balų, o 86 ir daugiau balų vidurkį pasiekė 3 kartus rečiau nei moksleiviai iš labiau pasiturinčių šeimų. Šie bendrojo ugdymo etape susiformavę skirtumai atsispindėjo kitame, priėmimo į AM etape.

Lygios galimybės priėmimo į AM etape

Tarp Lietuvoje 8 klasę lankusių moksleivių iš mažų pajamų šeimų mokslus AM be pertraukos tęsė perpus mažesnę dalis nei tarp likusiųjų: atitinkamai ketvirtadalis ir pusė. Kitoms sąlygoms nekintant ir ateityje didinant akademinius reikavimus stojantiesiems, mažų pajamų ir likusių šeimų moksleivių galimybės įstoti darysis dar labiau neproporcingos.

8 klasę Lietuvoje lankę moksleiviai iš mažų pajamų šeimų beveik taip pat dažnai kaip likusieji įstojo į studijas kolegijose, trunkančias trumpiau, reikalaujančias mažesnių pasiekimų (konkursinių balų) ir finansinių išteklių, tačiau taip pat dažniausiai žadančias mažesnes vidutines pajamas po studijų baigimo. Į universitetus mažų pajamų šeimų moksleiviai įstojo beveik 3 kartus rečiau, o į VU, seniausią ir QS aukščiausiai reitinguojamą universitetą – 5 kartus rečiau. Lyginant įstojusiuosius į to paties tipo mokyklas taip pat galima pastebėti, kad mokslei-

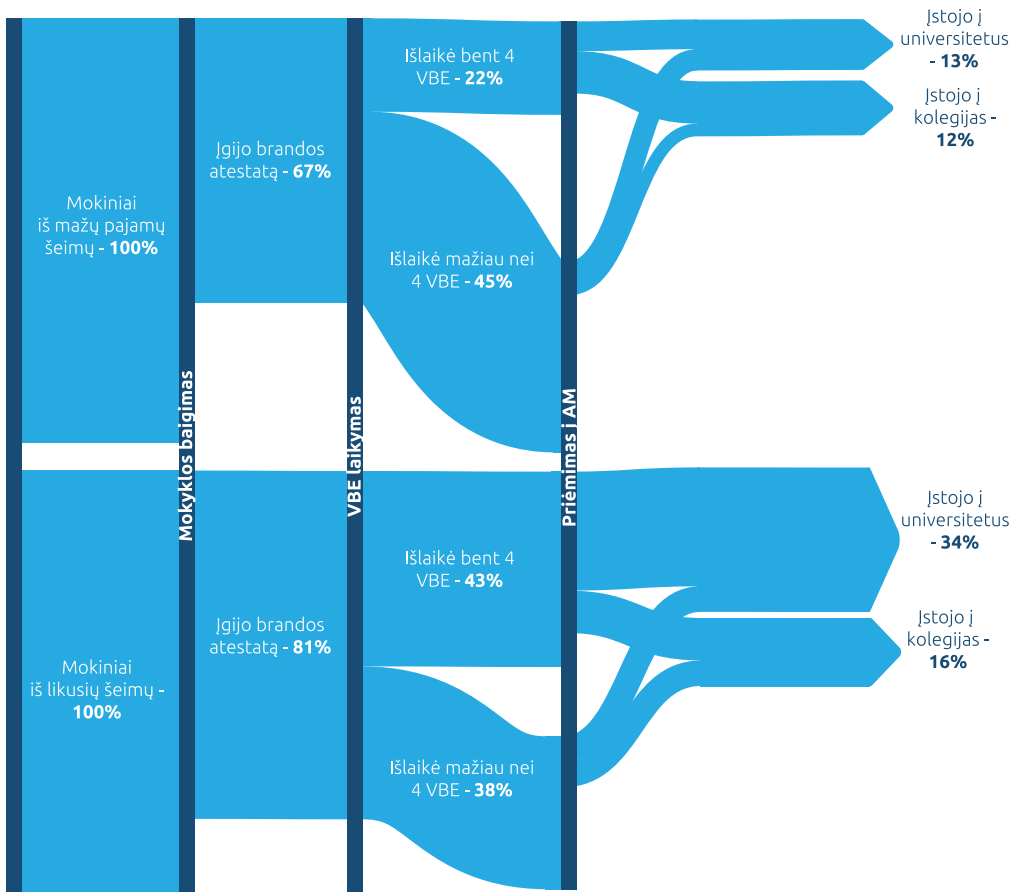
viai iš mažų pajamų šeimų telkėsi žemesnių konkursinių balų reikalaujančiose ir mažesnes pajamas žadančiose studijų kryptyse.

Lygios galimybės studijų procese ir darbo rinkoje

Įstoję į daugelio studijų kryptių programas studentai iš mažų pajamų šeimų jas baigė taip pat dažnai (skirtumas neviršijo procento) arba dažniau nei likusieji. Išimtį sudarė įstojusieji į 2 koleginių ir 2 universitetinių studijų kryptis, pasižyminčias itin dideliu nubyrėjimu, kaip antai informatikos mokslai: jas mažų pajamų šeimų moksleiviai baigė rečiau nei likusieji.

Iš dalies dėl baigtų institucijų ir programų skirtumų po studijų absolventai iš mažų pajamų šeimų darbo rinkoje integravosi prasčiau ir studijas magistrantūroje tęsė rečiau nei likusieji. Praėjus metams nuo studijų baigimo absolventų iš mažų pajamų šeimų pajamos buvo vidutiniškai 12 proc. mažesnės nei likusiųjų, o aukštos kvalifikacijos reikalaujančiuose darbuose jie įsidarbino 8 proc. punktais rečiau. Kadangi absolventai iš mažų pajamų šeimų dažniau įgijo profesinio bakalauro laipsnį, jie rečiau tęsė studijas magistrantūroje. Tačiau siekiančiųjų magistrantūros dalis tarp baigusųjų to paties tipo mokyklas ir programas nesi-skyrė.

74 pav. Įvardytus slenksčius įveikusių asmenų dalis nuo 2011–2012 m. m. 8 klasėje buvusių moksleivių

Rekomendacijos

Analizė atskleidžia, kad galimybių siekti AM atotrūkis labiausiai išryškėja dar iki priėmimo į AM etapą: moksleiviams renkantis VBE ir jiems rengiantis. Šie rezultatai dera su kitose šalyse atliktų tyrimų išvadomis. Pavyzdžiui, Anglijoje atlikta me tyrime pastebėta, kad nors žemiausio SES moksleivių galimybės siekti AM (palyginti su aukščiausio) mažesnės 50 proc., skirtumas tarp panašiai pasirengusių moksleivių siekia vos 5 proc.¹⁵⁸

Atsižvelgiant į tai, siekiant įgalinti žemo SES moksleivius įgyti AM, siūloma daugiau dėmesio skirti jų gebėjimų ugdymui ankstyvesnėse švietimo grandyse, nuo ikimokyklinio iki vidurinio ugdymo. Atsižvelgiant į PISA 2015 m. duomenų analizės rezultatus, mokyklose (arba vietovėse), kuriose žemo SES moksleiviai sudaro didelę dalį (toliau – probleminės mokyklos arba vietovės), siūloma taikyti šias priemones:

1. diegti ir plėtoti programas, skirtas probleminio moksleivių elgesio (pvz., nepateisinamo pamokų praleidinėjimo, patyčių) paplitimui mažinti;
2. didinti popamokinės veiklos prieinamumą (pasitelkiant neformaliojo ugdymo institucijas arba visos dienos mokyklas);
3. diegti finansines ir kitokias paskatas, kad būtų pritraukiama geresnių mokytojų.

Pabrėžiama, kad remiantis atlikta analize šių priemonių poveikis žemo ir aukštesnio SES moksleiviams nesiskiria. Todėl

nėra pakankamo pagrindo tikėtis, kad sumažinti absoliutų pasiekimų atotrūkį padėtų šių priemonių taikymas visose be atrankos valstybinėse mokyklose. Išsikėlus tikslą sumažinti pasiekimų atotrūkį ir turint ribotus išteklius, priemonės skirtos lėšos turėtų būti tikslingai sutelkiamos į problemines mokyklas. Vadovaujantis EBPO atliktu tyrimų apibendrinimu, taip pat siūloma apsvarstyti rekomendacijas probleminėse mokyklose ir vietovėse taikyti šias priemones:

1. teikti papildomą pagalbą mokyklų vadovams organizuojant mokymus ir mentorystės programas, skatinant profesionalų tinklų kūrimąsi;
2. ugdyti mokytojų kompetencijas dirbti su moksleiviais iš šeimų, susiduriančių su finansiniais iššūkiais;
3. ilginti dieninį ir (arba) metinį mokyklų darbo laiką;
4. ypač prastai veikiančias mokyklas skelti ir jungti prie kitų (taikytina atsižvelgiant į kontekstą, kaip antai atstumas iki kitos artimiausios mokyklos ir pan.).¹⁵⁹

Jei mažų pajamų šeimų moksleivių mokykliniai pasiekimai ir egzaminų rezultatai nepagerės, tolesnis VF vietų skaičiaus didinimas jų galimybės įgyti aukštąjį išsilavinimą reikšmingai nepašalins. Jau 2016 m. į valstybės finansavimą galėjo pretenduoti tik penktadalio Lietuvoje 8 klasę lankusių mažų pajamų šeimų moksleivių, arba beveik perpus

¹⁵⁸ IFS (2010). Widening Participation in Higher Education: Analysis using Linked Administrative Data, p. 14–16.

¹⁵⁹ OECD (2012). Equity and Quality in Education: Supporting Disadvantaged Students and Schools, p. 11–12.

mažiau nei likusių šeimų moksleivių. Didinant minimalią kartelę stojantiesiems į AM šis atotrūkis didės. Todėl dėl gausėnio VF vietų skaičiaus daugiausiai naudos gaus didesnių pajamų šeimos ir iš jų kilę moksleiviai.

Nors analizės rezultatai skatina pasiekimų atotrūkio mažinimui skirti ypatingą dėmesį, siekiant užtikrinti lygias galimybes, svarbios ir priėmimo bei finansinės pagalbos studentams sistemos.

Pirma, taip yra todėl, kad žinios apie galimybes įstoti ir gauti valstybės finansavimą ilgai gali turėti įtakos moksleivių ir jų šeimų sprendimams, kiek pastangų skirti pasirengimui mokykloje. Pavyzdžiui, sprendimams ar siekti įgyti vidurinį išsilavinimą, kokius egzaminus rinktis, kaip ir kiek jiems ruoštis. Dėl žemesnių pasiekimų ir galimybių gauti valstybės paramą studijoms prasčiau vertindami savo galimybes įstoti į AM, žemo SES moksleiviai jau pagrindinėse mokyklose gali būti mažiau motyvuoti siekti šio tikslo. Tai reikštų, kad prastas pasirengimas ne tik yra kliūtis siekiant įgyti AM, bet ir priešingai: numatomos kliūtys siekiant įgyti aukštąjį išsilavinimą ilgai gali tapti prasto pasirengimo priežastimi. Siekiant spręsti šią problemą, pastangas taip pat vertėtų telkti į ankstyvesnės švietimo sistemos grandis: pagrindinio ugdymo mokyklų moksleivių informavimą ir motyvavimą.

Šiuo metu vos 2 metams planuojamas priėmimų sistemos keitimas nesudaro palankių sąlygų aiškiai informuoti jaunesnius nei 10 klasės moksleivius ir jų šeimas apie tai, kokie reikalavimai jiems

bus keliami. Dabar numatyta, kad reikalavimai bus toliau didinami iki 2019 m., o asmenų, kuriems jie bus taikomi, ratas plėsis. Vis dėlto, nežinoma, iki kokio lygio kelti kartelę planuojama ateityje. Rekomenduojama nustatyti, kokie minimalūs reikalavimai stojantiesiems bus taikomi ilgesnėje perspektyvoje, ir nurodyti tarpinius reikalavimus, kuriais kasmet būtų prie jų artėjama.

Antra, tai, jog bent 3 VBE išlaikę, tačiau vidutiniškai mažiau nei 41 balą surinkę žemo SES moksleiviai į AM įstoja pusantro karto rečiau, gali signalizuoti, kad prie galimybių įgyti AM atotrūkio prisideda ir finansiniai suvaržymai. Spręsti šią problemą padėtų paskolų sistemos tobulinimas, siekiant sumažinti riziką, kurią skolindamasis turi prisiimti studentas. Tam padėtų paskolos grąžinimo sąlygų susiejimas su pajamų baigus studijas lygiu. Tai reiškia, kad turėtų būti nustatytas pajamų dalies procentas, kurį asmuo skirtų paskolai grąžinti, o ne išankstinė, konkreti mėnesinės įmokos suma. Siekiant sumažinti galimybių siekti aukštojo išsilavinimo atotrūkį, šios paskolos turėtų būti pakankamai didelės, kad padengtų ir pragyvenimo išlaidas¹⁶⁰. Vardavaujantis 2016 m. atliktos apklausos duomenimis, beveik trečdalis moksleivių nurodė paskolos imti neplanuojantys dėl baimės įsipareigoti nežinant, kaip po studijų seksis įsitvirtinti darbo rinkoje¹⁶¹.

Galiausiai, norint išspręsti nelygybės švietime problemą, vien švietimo politikos priemonių nepakanka. Švietimo politika turėtų būti derinama su užimtumo, ekonomikos, socialinės sanglaudos, ap-

¹⁶⁰ Barr, N. (2011) „Financing Higher Education: lessons from economic theory and operational experience“, In (Eds) Armstrong, S., Chapman, B. Financing higher education and economic development in East Asia. ANU Press, p. 25–49.

¹⁶¹ MOSTA. Sinteresuotų šalių apklausa, 2016 m.

rūpinimo būstu ir socialinių paslaugų politikos priemonėmis. Tai svarbu tiek tam, kad mažų pajamų šeimų moksleiviai tu-

rėtų geresnes galimybes mokytis mokykloje, tiek siekiant finansuoti studijas.

